

Metodika hrvatskoga jezika

Metodika 17

Vol. 9, br. 2, 2008, str. 271-286

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 10.07.2008.

KAKVI TEKSTOVI NA NARJEČJU TREBAJU U NASTAVI HRVATSKOGA JEZIKA

Duro Blažeka

Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Podružnica Čakovec

Sažetak – U uvodnom dijelu autor govori o stvarnim problemima kojih većina onih koji deklarativno ističu želju za većom zastupljenošću narječja u školi uglavnom nije svjesna. Budući da književnoumjetnički tekstovi nisu najpogodniji za nastavu jezika koja se zasniva na razlikovnoj gramatici, autor ističe potrebu da se za pojedine skupine dijalekata kajkavskog narječja sastave tekstovi koji bi dosljedno sadržavali osobine govora te skupine i koji bi poslužili u onom dijelu nastave hrvatskog jezika gdje se učenicima približavaju zavičajni govori. Prije sastavljanja takvih tekstova treba obraditi najvažnije osobine skupine govora u kojoj se određena škola nalazi. Autor predlaže načela koja bi pomogla da prikaz te vrlo složene problematike bude primjeren učenicima završnih razreda osnovne škole i oprimjeruje ih na skupini međimurskog dijalekta oko mjesta Prelog. Pri kraju rada donosi zanimljive nespornosti nastale zbog doslovnog prevođenja s mjesnog govora na standardni jezik. Najvažniji je cilj takve nastave usvajanje širih jezikoslovnih vještina što će rezultirati boljim usvajanjem standardnog jezika.

Glavne riječi: kajkavsko narječje, mjesni govori, poučavanje dijalektalnih oblika

UVOD

Od antologijskog teksta dr. Stjepka Težaka «Razlikovna gramatika i nastava književnoga jezika» (Težak, 1978) kojim je udario temelje izradi razlikovnih gramatika za sva hrvatska narječja prošlo je skoro 3 desetljeća. Na žalost, rijetki

su se pojedinci uhvatili tog teškog posla¹, a do službene implementacije u nastavne planove i programe na nivou izborne nastave nije nikada došlo.

Kod mnogih se vrlo gorljivih zaljubljenika u kajkavsko narječje može čuti geslo «Kajkavski u škole!», no rijetko se od njih mogu čuti konkretnija objašnjenja što točno pod tim podrazumijevaju, a još rjeđe i konkretni prijedlozi razradbe metodologije takve nastave i sagledavanje problema. Kad se navedeno geslo još poveže s donkihotskim sanjarenjima o «standardizaciji kajkavskog jezika», od takvih kajofilskih nedefiniranih, nerealnih i štetnih inicijativa i parola više je štete nego koristi.²

U ovom ćemo radu pokušati prikazati jedan prijedlog metodologije onog dijela nastave hrvatskog jezika u kojem se učenicima približava zavičajni govor. Odmah treba napomenuti da je upoznavanje sustava zavičajnog govora ovdje od sekundarnog značaja, a primarni je cilj usvajanje širih jezikoslovnih vještina što bi sasvim sigurno rezultiralo boljim služenjem standardnim jezikom i širenjem jezične kulture. Učenici bi nakon takve nastave počeli shvaćati jezik kao sustav što je prvi korak težnji jezičnom perfekcionizmu koja je preduvjet motivaciji za uzorno usvajanje norme hrvatskog standardnog jezika.³

Mijo Lončarić pred dvadesetak godina postavlja pitanje «Na koji će se način izraziti dijete koje počinje učiti književni jezik – kada taj jezik još ne zna, a dijalektom ne smije, odnosno ispravlja mu se svaka riječ.». Pri tom ističe da «pozitivan odnos prema dijalektom zahtijevaju i didaktična načela od bližega prema daljemu i od poznatog k nepoznatom.» (LONČARIĆ 1990, 33). No vremena se drastično mijenjaju i danas su sve rjeđi pojedinci kojima bi standardni jezik na početku školovanja bio potpuno nepoznat. Usudili bismo se reći da je kod većine učenika relacija «od bližega prema daljemu i od poznatog k nepoznatom» gdje se pod bližim i poznatim smatra dijalekt, promijenjena u korist standardnog jezika. Takvu promjenu relacija uzet ćemo u obzir u prijedlogu načela za metodologiju razlikovne nastave u ovom radu.

Ovdje nećemo raspravljati o praktičnim pitanjima poput onih bi li svi oni koji predaju hrvatski jezik u osnovnim školama bili u stanju izvoditi takvu nastavu jer su za nju potrebna vrlo solidna dijalektološka znanja kakva se u svoj punini stječu na poslijediplomskom specijaliziranom studiju. Također se nećemo baviti

¹ Cijeli je jedan broj *Suvremene metodike nastave hrvatskog ili srpskog jezika* (Godina III, broj 1 1978) posvećen razlikovnoj gramatici i uz navedeni rad dr. Stjepka Težaka donosi se po jedan primjer razlikovne gramatike za svako hrvatsko narječje (Bacan 1978, Sviben 1978, Lukežić 1978). Sva su tri rada vrlo vrijedna, no oni su mnogo više znanstveni radovi iz područja dijalektologije, a mnogo manje lingvometodički predlošci za obrađivanje pojedinih govora u osnovnoj školi.

² O toj je problematici vrlo je utemeljeno pisao Joža Skok u SKOK 2006.

³ Dr. Stjepko Težak u svojem osmišljavanju razlikovne gramatike ističe uglednog talijanskog lingvistu Giacoma Devota koji sumnja u rani horizontalni bilingvizam i ističe sposobnost vertikalnog bilingvizma da stvori u učeniku pravi lingvistički «njuh», dajući mu točnije percepciju gramatičkih činjenica, olakšavajući mu učenje drugih jezika i pripremajući ga za to učenje. (Težak 1978, 2).

pitanjem gdje bi se našao potrebit broj stručnjaka koji bi osmislili takvu nastavu: naime, u jednoj bi se osobi trebali spojiti vrstan dijalektolog i vrstan metodičar koji će načela razlikovnosti znati implementirati u nastavu tako da to bude primjereno učeničkoj dobi, a da sve to istovremeno ima i svoje izvorište u rezultatima istraživanja znanstvene dijalektologije. Ne smijemo zaboraviti da poticanje učenika na uspoređivanje sustava svojeg mjesnog govora i sustava standardnog jezika može naići na velike poteškoće ako se u početku pretjera sa zahtjevima i ako se zaboravi činjenica da je većini učenika u toj dobi teško prepoznavati i točno opisivati gramatičke kategorije.

ZAŠTO KNJIŽEVNOUMJETNIČKI TEKSTOVI NISU NAJPOGODNIJI ZA DIO NASTAVE HRVATSKOG JEZIKA GDJE SE UČENICIMA PRIBLIŽAVAJU ZAVIČAJNI GOVORI

U prvim stupnjevima nastave gdje bi se učenicima približavali zavičajni govori književnoumjetnički tekstovi nisu pogodni za upotrebu. Razloga za to je mnogo, a ističem sljedeće:

- a) Jezične osobine, a posebice leksik, tekstova iz stare kajkavske književnosti razlikuju se od bilo kojeg kajkavskog mjesnog govora
- b) Vrlo je malo književnoumjetničkih tekstova iz suvremene kajkavske književnosti čije bi jezične osobine odgovarale nekom mjesnom govoru ili skupini govora kajkavskog narječja.

Naime, književnici koji pišu na narječju nastoje da im recepcija djela bude što šira pa u jezik svojih djela ne unose specifičnije osobine svojeg mjesnog govora.

- c) Čak i kad bi se pronašlo dovoljno književnoumjetničkih tekstova na nekom mjesnom govoru, u njima ne bile zastupljene sve kajkavske jezične osobine koje učenici trebaju upoznati, a posebice se ne bi mogla ostvariti načela postupnosti kakva se predlažu u ovom radu.

Slažemo se sa mišljenjem dr. Skoka “da takav program mora obuhvaćati jezične i književne sadržaje s time da gramatički ne opterećuje učenike, to jest da jezična nastava bude nastava živog, a ne mrtvog jezika, kao što i književni sadržaji moraju jezično i estetski biti dostupni recepciji učenika” (Skok 2006, 163), no smatramo da bi percepcija književnoumjetničkih tekstova na narječju bila neusporedivo bolja nakon što su učenici kroz čisto jezikoslovne sadržaje usvojili temeljne osobine svojeg mjesnog govora. Kako je mjesni govor u pravilu mnogo arhaičniji i «složeniji» od većine suvremenih književnoumjetničkih tekstova na kajkavskom, analiza mnogih vrijednih tekstova koji se sada nalaze u našim udžbenicima bila bi mnogo lakša i uspješnija.⁴

⁴ “Međutim, solidna interpretacija književnih djela stare kajkavske, čakavske i štokavske književnosti uz povijesne, kulturološke i estetske analize morala bi uključiti i lingvostilističke raščlam-

NAČELA METODIČKOG OSMIŠLJAVANJA PRIKAZA JEZIČNIH OSOBINA MJESNIH GOVORA I TEKSTOVA NA NARJEČJU

a) Autor tekstova i rečenica na narječju treba biti osoba koja je svjesna kakvom se kajkavštinom danas doista govori. Dosljedna implementacija jezičnih opisa pojedinih govora koji se mogu naći u vrhunskim znanstvenim časopisima sasvim bi sigurno dovela do nerealnih zahtjeva, otpora i nezainteresiranosti učenika te, na kraju, neuspjeha takve nastave.

b) Prije sastavljanja tekstova najprije treba napraviti redoslijed obrađivanja jezičnih osobina iz konkretnog mjesnog govora. Treba početi od osobina koje su karakteristične za većinu kajkavskog narječja i postupno ići prema osobinama koje su karakteristične upravo za ciljanu skupinu govora i konkretne mjesne govore te skupine govora. Sve se te osobine trebaju oprimirati u konkretnim rečenicama pokraj kojih će stajati prijevod na standardni jezik.

U redoslijedu prikaza osobina mjesnog govora ne treba se držati, u jezikoslovlju, klasičnog poretka (*akcentuacija, vokalizam, konsonantizam, morfologija, sintaksa*), već glavni kriterij treba biti učestalost neke jezične pojave u živom govoru. Npr. jasno je da će obrađivanje izražavanja budućnosti u kajkavskim govorima biti ispred realizacije samoglasnika u nenaglašenoj poziciji.

c) U početnim stupnjevima treba zanemariti grafijsko isticanje raznolikosti srodnih samoglasnika iz mjesnog govora. To znači da sve *e*-samoglasnike u početku treba pisati kao *e*, sve *o*-samoglasnike kao *o*, sve *a*-samoglasnike kao *a*, sve diftonge prema prvom, jače izraženom, dijelu (npr. *P* kao *e*, *m* kao *o*, *i* kao *u*, *ð* kao *i*), a sve samoglasnike u nenaglašenoj poziciji prema ekvivalentima u standardnom jeziku (*i* kao *i* i *e*; *u* kao *o* i *u*). Učenici će ih u kajkavskim tekstovima ionako spontano izgovoriti onako kako se izgovaraju u mjesnom govoru.

d) Treba nastojati da u tekstu bude što manje arhaizama, a što više riječi kod kojih je na prijevod na standard dovoljno jednostavna fonološka i morfološka adaptacija. Ne treba se na početku zanositi da se pred učenike može izaći sa starijim leksikom. Npr. nema smisla na početku upotrebljavati *batroviti* umjesto *hrabriti*; *anjcuk* umjesto *odelo*, *bažulj* umjesto *grah*, *paščiti se* umjesto *postiti*. Arhaičniji leksik i arhaičnija frazeologija trebaju biti zastupljeni tek u kasnijim stupnjevima.

be, gdje bi se znanje o kajkavskom narječju proširivalo i produbljivalo. Na žalost, čini se da je taj vid proučavanja starih književnih djela prilično zanemaren.” (Težak 2000, 155).

“Predlagatelj te kajkavske pjesme (Krežine balade Stric-vujc – op. autora) doista nije upoznat s njezinim slojevitim, ironijsko-socijalnim kontekstom, s atmosferom ruralnog miljea, a zaslijepljen pretežito onomatopejskim slojem balade nije bio svjestan složenosti njezine recepcije. Stavljati ovu, kao i bilo koju drugu Krežinu baladu u peti razred osnovne škole, ne znači približiti klasično djelo dijalektalne književnosti nego, naprotiv, odbiti čitatelje od njega.” (Skok 2000, 28).

e) Treba izbjegavati komplicirano objašnjavanje jezičnih osobina dijakronijskim usporedbama sa staroslavenskim jezikom. Staroslavenski jezik treba spominjati samo onda ako se neka pojava nikako drugačije ne može objasniti osim podrijetlom određenog fonema. U takvim slučajevima treba napraviti popise najfrekventnijih riječi u kojima se pojavljuju očekivani refleksi pojedinog samoglasnika. Izuzetke od zakonitosti reflektiranja pojedinih samoglasnika u početku ne treba spominjati (npr. da *a* u *laž* potječe od poluglasa). Ne treba pretjerivati s brojem primjera. Nije cilj da učenici za svaki samoglasnik iz svake riječi znaju podrijetlo. Bitno je da kad se sretnu npr. s razlikom *o / u* u riječima koje nisu na popisu, barem negdje u “magli” znaju da se radi ili o refleksu stražnjeg nazala ili o refleksu slogotvornog *l*. Ili isto tako da za razlike *e / a* između mjesnog govora i standardnog jezika znaju barem površno da se radi o refleksu starog poluglasa.

Mnoga će takva tumačenja sa stajališta vrhunske lingvistike izgledati neozbiljno, no takve pojednostavljenosti i privremene nepreciznosti nužne su kako bi se učenicima približila izuzetno složena tematika. Primjerice, bolje je da se nepostojanje *i* u infinitivu objasni formulacijom “Iza glagola kretanja ili glagola koji podrazumijevaju kretanje infinitiv gubi završno *-i*.”, a ne spominjanjem supina.

f) Kada se u tumačenju neke jezične osobine donose jedna uz drugu rečenice / riječi iz narječja i ekvivalentne rečenice / ekvivalentne riječi iz standardnog jezika, dijelove obiju rečenica / riječi koji se odnose na, u tom odjeljku, obrađivane jezične osobine treba na neki način grafički istaknuti (najbolje podebljanim slovima). Npr. u tumačenju nastavka za pridjev radni muškog roda jednine bilo bi dobro zacrniti te nastavke u konkretnim riječima: *kral* – krao; *zval* – zvaó; *oslobodil* – oslobodio; *nosil* – nosio, *poginul* – poginuo, *čistil* – čistio.

Također je važno da sve ono što je na narječju bude napisano kosim slovima.

g) Učenicima treba objasniti pojam fakultativnosti, tj. da u svakom jezičnom sustavu postoje dublete, tj. oblici koji mogu potpuno proizvoljno doći jedni umjesto drugih. Pojam dublete najprije im treba objasniti na nekoj od kategorija iz standardnog jezika (npr. navesci u GDL pridjevsko-zamjeničke deklinacije), a tek zatim na nekim kategorijama iz mjesnog govora (npr. fakultativnost nastavaka za I mn. imenica ženskog roda: *s kravami / s kravaj*; fakultativnost naveska kod priloga: *čuda / čudaj* “mnogo”). Treba im napomenuti da je dubleta neusporedivo više u mjesnim govorima zbog toga što oni nisu bili podvrgnuti procesu standardizacije u kojoj se kod većine dubleta napravi izbor.

h) Na početku ne treba inzistirati na arhaičnijim nastavcima imeničke deklinacije iz mjesnih govora. Dva su razloga za to: 1. Nastavci iz standardnog jezika u razgovornoj kajkavštini gotovo da su potisnuli one iz starijeg stanja kajkavskog govora. 2. Većina je nastavaka imeničke deklinacije iz standarda i prije bila samo na fakultativnoj razini dio sustava. To se najbolje vidi u Lončarićevim tablicama nastavaka imeničkih i pridjevsko-zamjeničkih deklinacija za kajkavsko narječje (Lončarić 1996: 99, 105) gdje autor donosi jedne pored drugih sve moguće na-

stavke za pojedine padeže, a takva je situacija i u živom govoru. Dijalektolozi na terenskim istraživanjima redovito potvrđuju da ispitanici u nepunih sat vremena upotrijebe i sva 4 moguća nastavka za L mn. imenica ženskog roda: *po kravaj, na kravam, na ženama, na hižami*. Iako je “sustavni” nastavak za tu kategoriju *-aj*, na početku možemo mirne duše upotrebljavati i nekada sporedni nastavak *-ama* koji je danas postao primarni zbog utjecaja standardnog jezika. One deklinacijske nastavke koji se rijetko pojavljuju u živom govoru na početku treba zanemariti.

i) Teme tekstova (posebice dijaloga) moraju biti životne i suvremene. Tekstovi nikako ne smiju sličiti na one iz priručnika za učenje stranoga jezika. Sintaksa i leksik rečenica moraju biti iz realnog jezika kakav danas jest.

j) Tekstovi ne smiju biti predugi i prezasićeni kajkavskim osobinama. Sasvim je dovoljno da u dvadesetak redaka teksta (najčešće dijaloga) bude nekoliko lako prepoznatljivih kajkavskih jezičnih osobina.

OPRIMJERIVANJE NAČELA METODIČKOG OSMIŠLJAVANJA PRIKAZA JEZIČNIH OSOBINA MJESNIH GOVORA I TEKSTOVA NA NARJEČJU NA PRIMJERU GOVORA PRELOGA

U ovom ćemo dijelu rada prikazati jedan prijedlog osmišljavanja načela spomenutih u prethodnom odjeljku na primjeru govora Preloga, i to u prvim stupnjevima takve nastave:

- 1) Upoznavanje jezičnih osobina govora Preloga koje su zajedničke većini govora kajkavskog narječja
- 2) Upoznavanje temeljnih fonoloških, morfoloških i sintaktičkih osobina koje su karakteristične za govor Preloga i jedan dio govora kajkavskog narječja, a još su žive kod najvećeg broja govornika te priloškog leksika.

Načini upoznavanja kvalitete istorodnih samoglasnika, izgovora samoglasnika u nenaglašenoj poziciji, arhaičnijeg leksika i arhaičnijih jezičnih osobina bit će tema sljedećih radova.

Treba napomenuti da osnovnu školu u Prelogu pohađaju i učenici iz Čehovca, Otoka i Cirkovljana, mjesta koja i formalno spadaju u prelošku skupinu govora, tako da nema značajnijih razlika između njihovih mjesnih govora (Blažeka: 2004 b).

UPOZNAVANJE JEZIČNIH OSOBINA GOVORA PRELOGA ZAJEDNIČKIH VEĆINI GOVORA KAJKAVSKOG NARJEČJA

1. Postoji samo jedno *č*. Ono je nešto mekše od *č* u standardu, a mnogo tvrđe od *ć* iz standarda: *peći* – peći, *plaća* – plaća, *premlaćen* – premlaćen, *vreća* – vreća, *zadaća* – zadaća

2. U prezentu svršenog prezenta glagola *biti* je samoglasnik *o* umjesto *u*.
bodem, bodeš, bode, bodemo, bodete, bodeju – *budem, budeš, bude, budemo, budete, budu*
- U staroslavenskom je jeziku na tom mjestu bio stražnji nazal *p*. U standardnom jeziku se taj samoglasnik reflektirao kao *u*, a u većini kajkavskog narječja kao *o*.
- Najčešće riječi s refleksom toga samoglasnika su sljedeće:
- gosti – gusti, klopа – klupa, kopati se – kupati se; kot – kut, močiti – mučiti roka – ruka, toča – tuča “gra”d”, topi – tupi, vroči – vrući, zob – zub
3. Svršeni prezent glagola *biti* može imati dulji i kraći oblik. // U standardu su samo dulji oblici s izuzetkom 3. l. mn. gdje je samo kraći oblik.
- bodem* / ***bom*** budem
bodeš / ***boš*** budeš
bode / ***bo*** bude
bodemo / ***bomo*** budemo
bodete / ***bomo*** budete
bodeju / *bodu* budu
4. Postoji samo jedan futur koji oblikom odgovara futuru II. u standardu. // U standardnom jeziku postoje futur I. i futur II. kojim se izriče predbuduće vrijeme.
- Došli bomo*** na utakmicu. ***Doći ćemo*** na utakmicu.
Došli bomo na utakmicu ako nam se ***bode dalo***. ***Doći ćemo*** na utakmicu ako nam se ***bude dalo***.
5. Pridjev radni muškog roda jednine završava na *-l*. // U standardu pridjev radni muškog roda jednine završava na *-o*.
- čistil* – čistio *kral* – krao; *nosil* – nosio, *oslobodil* – oslobodio; *poginul* – poginuo, *zval* – zvao
6. Prezentom svršenih glagola može se samostalno izricati buduća radnja.
- Ispravim*** jedinicu na drugom satu. ***Ispravit ću*** jedinicu na drugom satu.
Donesem ti knjigu. ***Donijet ću*** ti knjigu.
7. Prijedlog *u* iz standardnog jezika u govoru Preloga ima sljedeće oblike:
- a) *v* ako su ispred samoglasnici, zvučni suglasnici ili suglasnici *j*, *m* i *n*
v Argentini – ***u*** Argentini, *v bravi* – ***u*** bravi; *v drvima* – ***u*** drvima, *v đungli* – ***u*** džungli, *v Engleski* – ***u*** Engleskoj, *v gradu* – ***u*** gradu; *v Indiji* – ***u*** Indiji, *v jarku* – ***u*** jarku, *v meni* – ***u*** meni, *v nogama* – ***u*** nogama, *v njemu* – ***u*** njemu, *v onom* – ***u*** onom, *v Ukrajini* – ***u*** Ukrajini, *v zimi* – ***u*** zimi, *v životu* – ***u*** životu

- b) *vu* ako su ispred *v* ili *f*
vu *firmi* – ***u*** *firmi*
vu *vas* – ***u*** *vas*
- c) *f* ako su ispred bezvučni suglasnici
f *cirkvi* – ***u*** *crkvi*, *f* *Čakofcu* – ***u*** *Čakovcu*, *f* *korpi* – ***u*** *korpi*, *f* *sapunici* – ***u*** *sapunici*; *f* *sredu* – ***u*** *srijedu*, *f* *školi* – ***u*** *školi*; *f* *torbi* – ***u*** *torbi*
8. Prefiks *u-* iz standardnog jezika u govoru Preloga ima sljedeće oblike:
- a) *v* ako su ispred zvučni suglasnici ili suglasnici *j*, *m* i *n*
vbosty – ***u****bosti*; *vgristi* – ***u****gristi*; *vjahati* – ***u****jahati*, *vmoriti* – ***u****moriti*,
vnuk – ***u****nuk*, *vživati* – ***u****živati*
- b) *f* ako su ispred bezvučni suglasnici
f *certati* – ***u****certati*, *f* *činiti* – ***u****činiti*; *f* *krasti* – ***u****krasti*, *f* *potiti* – ***u****putiti*, *f* *saditi* – ***u****saditi*, *f* *šetati se* – ***u****šetati se*, *f* *topiti se* – ***u****topiti se*
- c) *h* ako ispred dođe *m*.
hmirati – *umirati*, *hmiti* – ***u****miti*
9. Likvida *l* na kraju sloga ili riječi ostaje nepromijenjena, a u standardnom jeziku prelazi u *o*.
kotel – *kotao*, *nagel* – *nagao*, *pekel* – *pakao*, *selski* – *seoski*
10. Suglasnik *v* ponaša se kao zvučni suglasnik kojemu je bezvučni parnjak suglasnik *f*.
ofca – *ovca*, *olovka* – *olofka*, *Zdrafko* – *Zdravko*
11. Zvučni suglasnici na kraju riječi pretvaraju se u svoje bezvučne parnjake.
rop – *rob*, *smrat* – *smrad*, *smuč* – *smuč*, *krf* – *krv*, *Bok* – *Bog*, *mras* – *mraz*, *noš* – *nož*
12. Enklitike imaju slobodan položaj, tj. mogu doći i ispred naglašene riječi.
Ti *odgovara?* – *Odgovara ti?*; *Me* *vidiš.* – *Vidiš me*; *Smo* *došli.* – *Došli smo*; *Se* *vidi.* – *Vidi se*;
13. Češća je upotreba neodređenog oblika pridjeva od određenog.
On je bogati. – *On je bogat*; *On je veliki.* – *On je velik*; *Kaput je zeleni.* – *Kaput je zelen*.
14. U instrumentalu sredstva upotrebljava se prijedlog *s*.
Pišem s kemijskom. – *Pišem kemijskom*; *Idem s vlakom.* – *Idem vlakom*
15. Nema razlike u deklinaciji imenica muškog roda koje znače živo i imenica muškog roda koje znače neživo.
Dobil sam kompjutara. – *Dobio sam kompjutor*.
Kupi kruha. – *Kupi kruh*.
16. Na mjestu gdje je u standardu *ije* / *je* u govoru Preloga stoji *e* ili samoglasnik sličan *e*.
greh – *grijuh*; *vreme* – *vrijeme*; *mesec* – *mjesec*, *vežbaty* – *vježbati*, *ne* – *nije*

17. U mnogim riječima gdje je u govoru Preloga *e*, u standardu stoji *a*. Na tom je mjestu u staroslavenskom jeziku stajao poluglas *šva*.

Izbor frekventnijih riječi s refleksom toga samoglasnika:

imenice: *balavec* – *balavac*, *den* – *dan*, *deska* – *daska*, *jedinec* – *jedinac*, *megla* – *magla*, *pes* – *pas*, *starec* – *starac*, *steza* – *staza*

glagoli: *došel* – *došao*, *odehnuti* – *odahnuti*, *meknuti se* – pridjevi: *ma-*
knuti se, *senjati* – *sanjati*, *šepnuti* – *šapnuti*, *teknuti* – *taknuti*

pridjevi: *blaten* – *blatan*, *kesen* – *kasan*, *kratek* – *kratak*, *temno* – *tamno*,
tenki – *tanki*

prilog: *menje* – *manje* “manje”

18. Mnoge riječi koje u standardu počinju s *u*, u govoru Preloga na početku dobivaju suglasnik *v*.

vučiti – *učiti*, *vuho* – *uho*, *vuprati se* – *uprati se*, *vusnica* – *usnica*, *vuš* –
uš, *vuzda* – *uzda*, *vužgati* – *užgati*

19. U govoru Preloga nema sibilizacije.

na roki – *na ruci*, *na nogi* – *na nozi*, *dihati* – *disati*

20. Glagola *šteti* “htjeti” konjugira se na sljedeći način:

inf. *šteti htjeti*

prez. *očem*, *očeš*, *oče*, *očemo*, *očete*, *očeju* / *oču* **hoćem**, **hoćeš**, **hoće**,
hoćemo, **hoćete**, **hoće**

prid. rad. *štel*, *štela*, *štelo*, mn. *šteli*, *štele*, *šteli htio*, *htjela*, *htjelo*, mn.
htjeli, **htjele**, **htjeli**

21. Iza glagola kretanja infinitiv gubi završno – *i*.

Ne znam plesati. – *Idem plesat; Hodi plesat.*

Krasti je sramota. – *Idem krast.*

Moraš ga čuvati. – *Idem čuvat dete.*

22. Neki glagoli koji su povratni u govoru Preloga, u standardu nisu.

pokleknuti se – *pokleknuti*; *sesti se* – *sjesti*; *vučiti se* – *učiti*

23. Imenice muškog roda imaju samo kratku množinu.

glasi – *glasovi*, *grobi* – *grobovi*, *ježi* – *ježevi*, *stoli* – *stolovi*, *vici* – *vice-*
vi

24. Mnoge riječi koje u standardu počinju s *o*, *u* i *i*, u govoru Preloga dolaze bez toga samoglasnika.

s gubljenjem *o*: *bed* – *objed*, *blak* – *oblak*, *bras* – *obraz*, *buti se* – *obuti*
se, *tava* – *otava*,

s gubljenjem *u*: *stati se* – *ustati se*

s gubljenjem *i*: *meti* – *imati*, *splatiti se* – *isplatiti se*, *zgovor* – *izgovor*,
zludeti – *izludjeti*

25. Nastavak za komparaciju pridjeva je *-(e)ši*. Taj nastavak u standardnom jeziku dolazi samo na nekoliko pridjeva.

bogateši – bogatiji, *mlajši* – mlađi (<*mlad-ji), *stareši* – stariji, *veseleši* – veseliji

26. Pridjevi se vrlo često koriste u imeničkoj službi, i to u svezama gdje se osjeća veza s imenicom koja se podrazumijeva.

Bogatoga si je našla. Bogatoga **muža** si je našla.

Te vražje su opet došle. Te vražje **žene** su opet došle.

27. Zamjenica *što* u govoru Preloga označuje živo, a u standardu neživo.

Što ti je to? **Prij'atelj**. Što ti je to? **Poklon za rođendan**.

28. U mnogim je riječima u govoru Preloga naglasak za jedno mjesto prema kraju riječi u odnosu na standard.

bo''gaty – bogati, *kot'ač* – košta-č, *završ'iti* – završšiti, *zub'ar* – zušba-r

29. Oblici s negacijom *ne* i nenaglašenim prezentom pomoćnog glagola *biti* i u neupitnim rečenicama mogu se rastaviti tako da negacija dođe iza glagola.

Sam ne došel. – **Nisam** došao; **Si ne došel**. – **Nisi** došao; **Je ne došel**. – **Nije** došao.

Smo ne došli. – **Nismo** došli; **Ste ne došli**. – **Niste** došli; **Su ne došli**. – **Nisu** došli.

30. Kajkavski prijedlog *z* pokriva značenje prijedloga *s* i *iz* iz standardnog jezika. Ispred bezvučnih suglasnika ima lik *s*, ispred *š* lik *č*, ispred *nj* lik *ž*, a ispred *z* lik *ze*.

z ljudima – s ljudima; *z Ljubljane* – iz Ljubljane

s peticama – s peticama; *s Varaždina* – iz Varaždina

š čašom – s čašom; *š Čakovca* – iz Čakovca

ž njim – s njim; *ž Njemačke* – iz Njemačke

ze sobom – sa sobom; *ze Zagreba* – iz Zagreba

Upoznavanje temeljnih fonoloških, morfoloških i sintaktičkih osobina karakterističnih za govor Preloga i jedan dio govora kajkavskog narječja koje su žive kod najvećeg broja govornika te priloškog leksika.

1. a) U govoru Preloga negacija *ne* u negaciji futura glasi *na*.

Na bodem / bom išel v školu. Neću ići u školu.

- b) Pomoćni glagol se u negaciji futura može izostaviti, a prezentski nastavak se u tom slučaju seli na negaciju. U tom slučaju u 3. l. jd. negacija dolazi bez nastavka.

Nam išel v školu. Neću ići u školu.

Na išel v školu. Neće ići u školu.

2. Kad se *l* u govoru Preloga nađe ispred *u*, prelazi u *lj*.

gljuhi – *gluhi*, *ljuk* – *luk*, *sljuga* – *sluga*

3. Ispred *o* u nekim se riječima pojavljuje *j*.

joganj – *oganj*, *joko* – *oko*, *jotec* – *otec*

4. Slogotvorno *l* iz staroslavenskog jezika dalo je u govoru Preloga *o*, a u standardnom jeziku *u*.

Izbor frekventnijih riječi s refleksom toga samoglasnika:

imenice: *boha* – *buha*, *čon* – *čun*, *dogi* – *dugi*, *pož* – *puž*, *sonce* – *sunce*,
stop – *stup*, *vok* – *vuk*, *žuč* – *žuć*

glagoli: *konem* (prez.) – *kunem*

pridjevi: *dožen* – *dužan*, *žoti* – *žuti*

5. Imenice koje znače mušku osobu, a koje u N jd. završavaju na samoglasnike *y*, *a* i *ū* u deklinaciji dobivaju morfem *-j-*, na koji se dodaje nastavak.

jd. G *tatija* – *tate*, *Mirkija* – *Mirka*; jd. D *Vladiju* – *Vladi*, *Jožiju* – *Joži*

6. U G mn. imenica muškog roda mogu fakultativno doći nastavci *-of* ili *-i*.

puno kokoti / *kokotof* – *puno kokota*, *puno konji* / *konjof* – *puno konja*

U suvremenoj razgovornoj kajkavštini prevladava nastavak *-i*, a često se čuje i nastavak iz standarda.

7. Lokativ jednine imenica srednjeg roda završava na *-i*.

v seli – u *selu*, *v mestī* – u *mjestu*, *v koleni* – u *koljenu*

U suvremenoj razgovornoj kajkavštini prevladava nastavak iz standarda.

8. U G mn. imenica srednjeg roda mogu fakultativno doći nastavci *-ø* ili *-i*.

puno sel / *seli* – *puno sela*, *puno mest* / *puno mestī* – *puno mjesta*

U suvremenoj razgovornoj kajkavštini prevladava nastavak *-i*.

9. U G mn. imenica ženskog roda mogu fakultativno doći nastavci *-ø* ili *-i*.

puno žen / *ženi* – *puno žena*, *puno slik* / *sliki* – *puno slika*

10. U D mn. imenica ženskog roda nastavak je *-am*.

To nosim ženam. – *To nosim ženama*; *To nosim kravam* – *To nosim kravama*.

U suvremenoj razgovornoj kajkavštini prevladava nastavak iz standarda *-ama*.

11. U L mn. imenica ženskog roda nastavak je *-aj*.

f čašaj – u *čašama*, *f torbaj* – u *torbama*

U suvremenoj razgovornoj kajkavštini prevladava nastavak iz standarda *-ama*.

12. U I mn. imenica ženskog roda nastavak je *-ami*.

s torbami – *s torbama*, *z ženami* – *sa ženama*

U suvremenoj razgovornoj kajkavštini često se javlja i nastavak iz standarda *-ama*.

13. U I jd. imenica muškog i srednjeg roda ne dolazi do prijeglasa *e* → *o* iza palatala.

vrčom – vrčem, *krajom* – krajem, *kraljom* – kraljem, *konjom* – konjem, *mišom* – mišem, *nožom* – nožem

14. Nastavak za DL pridjeva, imenica koje su poimeničenjem nastale od pridjeva te pokaznih i posvojnih zamjenica je *-i*.

lepi ženi – lijepoj ženi, *v ovi školi* – u ovoj školi, *vu Francuski* – u Francuskoj, *f svoji zadaći* – u svojoj zadaći

15. Sljedeće pokazne zamjenice razlikuju se po obliku od onih u standardu:

of – ovaj, *on* – onaj, *te* – taj

16. Posvojna zamjenica za 3. l. mn. razlikuje od one iz standarda:

njif – njihof, *njegvi* – njegovi

17. Pridjevske zamjenice u nominativu jednine muškog roda završavaju na *-of*:

kakof – kakav, *onakof* – onakav, *sikakof* – svakakav, *takof* – takav

18. Većina glagola u 3. l. prezenta može imati kraći oblik i dulji oblik s nastavkom *-ju*.

kradu / *kradeju* – kradu

love / *loviju* – love

nose / *nosiju* – nose

zovu / *zoveju* – zovu

19. Na mjestu gdje u standardu dolazi veznik *da*, u govoru Preloga često fakultativno dolazi veznik *kaj*, i to najčešće bez suglasnika *j*.

Kaj / Da to napraviš! – ***Da*** to napraviš!

Obećal je ***ka / da*** bo došel. – Rekao je ***da*** će doći.

20. Kod mjesnih priloga postoji mnoštvo parova suodnosnih priloga mjesta i smjera, što znači da se jedan lik upotrebljava za kretanje, a drugi za statičnost.

dimo – ***doma***: Idi ***dimo***. – ***Doma*** te čekaju.

napre – ***napri***: Idi ***napre*** kopat. – ***Napri*** ti bude bolje.

nikam – ***nigdy***: ***Nikam*** te ne pustim. – ***Nigdi*** ti ne bude bolje.

nuter – ***nutri***: Hodi ***nuter***!. – ***Nutri*** je toplo.

sikam – ***sigdik***: ***Sikam*** ideš. / ***Sigdik*** te prevariju.

sim – ***oj***: Hodi ***sim***. – ***Oj*** ti bude bolje.

ta – ***tam***: ***Ta*** idi. – ***Tam*** ti bude b'olje.

vun – ***vuni***: Idi ***vun***. – ***Vuni*** te čekaju.

21. Prilozi su najvažniji dio općega leksika jer bi se bez njih teško sastavljali tekstovi na narječju po načelima spomenutima u ovom radu. Zbog toga je vrlo važno odabrati one najfrekventnije i napraviti njihov popis. Većinu ih učenici već znaju, a popis im služi da se kod čitanja tekstova eventualno podsjetite na njih.

- a) Popis ostalih frekventnih mjesnih priloga (koji nisu spomenuti u 4.2.20.):

dalko – daleko, *de* – gdje, *doli* – dolje, *fkrej* – u stranu, *gori* – gore, *igdi* – igdje, *kam* – kamo, *koli* – okolo, *kot* – kuda, *nazaj* – natrag, *odonut* – odonuda *odovut* – odovuda, *oj* “ovdje”, *onot* – onuda, *otot* – otuda, *ovot* – ovuda, *polek* – pored, *spot* – ispod, *tot* – tuda, *zdalka* – izdaleka, *znutra* – iznutra, *zvuna* – izvana

- b) Popis najfrekventnijih vremenskih priloga:

da – kada, *dokleč* – dokle, *denes* – danas, *fčasi* – u skoro vrijeme, *fčera* – jučer, *fletno* -brzo, *furt* “neprestano”, *negda* – nekada, *nigdar* – nikada, *mam* – odmah, *navek* – uvijek, *nazadnje* – na kraju, *negdanegda* – ponekad, *pak* – opet, *podjeno* – bez prestanka”, *polne* – podne, *popolne* – poslijepodne *potli* – poslije, *predi* – prije, *predefčerom* – prekjucher, *prekzutra* – prekosutra, *snočka* – noćas, *stopram* – tek, *taki* – uskoro, *unda* – unda, *ve* – sada, *ve ran* “upravo sada”, *veto* – u bliskoj prošlosti od barem nekoliko dana, *vre* – uskoro”, *zanavek* – zauvijek, *zdavna* – davno, *zmesta* – smjesta, *vezda* – uvijek, *zutra* – sutra

- c) Popis najfrekventnijih načinskih priloga:

drugač – drugačije, *fejst* – snažno, *ikak* – ikako, *kak* – kako, *komaj* – jedva, *napak* – naopako, *nikak* – nikako, *onak* – onako, *ovak* – ovako, *po-mali* – polako, *sejano* – svejedno, *sikak* – svakako, *t’ak* “tako, *zabadaf* – badava, *zdoobra* – u dobrim odnosima, *zlefka* – lako, *znova* – iznova

- d) Popis najfrekventnijih količinskih priloga:

čuda – mnogo, *dost* – dosta, *duplit* – dvostruko, *hajt* – podosta, *išče* – još, *kujko* – koliko, *menje* – manje, *onulko* – onoliko, *ovulko* – ovaliko, *par* – nekoliko *prek* – previše, *preveč* – previše, *tuljko* – toliko

PRIMJERI TEKSTOVA NA NARJEČJU

Na kraju će svakog teksta donositi objašnjenje onih riječi koje nisu spomenute u tumačenju jezičnih osobina, a ne mogu se jednostavnim fonološkom i morfološkom prilagodbom prevesti na standardni jezik, a bile su nužne za formiranje teksta. Takvih će riječi na početku biti mali broj. Kako bi se olakšalo čitanje, mjesto naglasaka bilježi se samo u onim riječima gdje se razlikuje od mjesta naglasaka u ekvivalentima iz standardnog jezika.

ŠTEF – Boš išel igrat nogometa denes popodne?

JOŽI – Ne znam. Moram se vučiti. Zutra bomo pisali testa z matematike.

ŠTEF – Nemreš se celi den vučiti. Pamet boš zgubil.

JOŽI – Očem se upisati v matematično gimnazijo. Zat'o moram meti se petice.

ŠTEF – Ja bom išel v obrtničku škoľu jer pri tatiju čeka posel. Bolje kruha čem predi v rokama meti.

JOŽI – Ti bo posle žal. Je ne se v penezima. Bolje se par let močiti i posle delati v kancelariji, a ne biti celi den na soncu. Niti jana lepša puca neče fizičkog radnika.

ŠTEF – To ti puce ne glediju.

JOŽI – Nej biti naiven! To ti se samo v meksičkim sapunicama čeri bogataši ženiju z radnikima na plantaži.

ŠTEF – Važno je meti dobroga alta. Drugo je ne važno. Što bi rekel da si ti postal takof štreber. V petim si mel se trojke.

JOŽI – Nafčil sam se pam'eti dok sam videl kak mi je tata ostal bez posla vu fermi. Ve sed'i domaj i nema nikvu šanso dob'iti posla. Da ima vekšu škoľu, bi se sig'urno snašel.

ŠTEF – Ako imaš vezu, ti škola ne treba.

JOŽI – Tiho bodi! To ti je samo zgovor ka se naš vučil.

ŠTEF – Da bote igr'ali.

JOŽI – Negdi v peti vuri.

ŠTEF – Morti dojdem. Do unda se nafčim.

leksik: *čer – kći, morti – možda, puca – djevojka*

ĐURA – Kam ideš? Nekak se vesel.

SLAVI – Idem si s tatijom kupiti novoga kompjutora.

ĐURA – Kaj ti je stari ne dober?

SLAVI – Nikaj sam več ne mogel na njemu delati.

ĐURA – Kaj pak je tebi treba? Za igrice i za gubiti vreme celi den?

SLAVI – Ne, vučim se bom jez'ike. Kupil si bom dobre progr'ame za vučenj'e nemačkoga.

ĐURA – Mene boliju joči ako sam dogo pred kompjutorom. Bolje se vučiti z knjigi.

SLAVI – V knjigaj ne čuješ kak se štera reč zgovara. Donesem ti zutra ka boš čul. Skupa si sednemo pak ti se pokažem.

ĐURA – Kaj boš ze starim kompjutorom? Hitil ga boš?

SLAVI – Ga dam mlajšem bratu ka si bo pisal referate za školu.

ĐURA – Imaš i interneta?

SLAVI – Kaj pak! To je več ne drago kak je bilo negda. Za sto kuni moreš biti celi mesec n'a njemu.

ĐURA – Ja pak sam plaćal dvesto kuni, a bil sam samo po par vur na den n'a njemu.

SLAVI – To je zat'o kaj si bil prek CARNET-a [k a r n e t a]. Moraš si spelj'ati ADSL-a [a de es ela]. Idem ve dimo. Domaj me tata već čeka ka krenemo v Čakovec. Bok!

ĐURA – Nazovi me dok dojdete dimo! Bok!

leksik: *delati* – raditi, *drago* – skupo, *speljati* – instalirati, *Kaj pak!* – sveza kojom se izražava negodovanje

PRIMJERI NESPORAZUMA NASTALIH ZBOG DOSLOVNOG PREVOĐENJA S MJESNOG GOVORA NA STANDARDNI JEZIK

Poznavanje sustava mjesnog govora (ili skupine govora) u mnogome bi pomoglo i boljem poznavanju standardnog jezika. Budući da u razgovornom jeziku neprekidno dolazi do interferencije između standardnog jezika i mjesnog govora, često dolazi do situacija gdje je moguć nesporazum, posebice tamo gdje loš poznavatelj nekog sustava misli da je u prijevodu s jednog sustava na drugi uvijek dovoljno napraviti samo fonološku i morfološku prilagodbu. Takav loš poznavatelj nekog jezičnog sustava “tu djelomičnu jednakost generalizira pogrešno kao jednakost na svim ili većini razina”⁵. U svakodnevnoj komunikaciji s govornicima preloške skupine MD zabilježio sam mnogo zanimljivih (čak i škakljivih) nesporazuma, i to u komunikaciji između govornika te skupine (najčešće slabije obrazovanih i sa slabijim poznavanjem standardnog jezika) i onih kojima govori te skupine nisu bliski. Zbog toga je u nastavi hrvatskog jezika nužno obraćanje pozornosti na upoznavanje sustava pojedinih mjesnih govora (ili barem skupine govora) jer će se samo smanjiti broj nesporazuma te vrste u komunikacijskom kanalu i povećati jezična kultura uopće.

Nejte bežati ak ste vroči! “Nemojte **trčati** ako ste vrući!” – *Nemojte **bježati** ako ste vrući!

Lepa je kaj baba. “Lijepa je kao **lutka**.” – *Lijepa je kao **baba**.

Belili budemo kuhinju. “Bojat ćemo kuhinju.” – ne mora značiti da je riječ o bijeloj boji – *Bijelit ćemo kuhinju **bijelom bojom**.

Debelo črevo mu smeta pak se nemre prignuti. “Debeli mu **želudac** smeta pa se ne može prignuti.” – *Smeta mu debelo **crijevo** pa se ne može prignuti.

Njegvo delo je slabo. “Slabo radi.” – *Njegovo djelo (npr. umjetničko, životno...) je slabo.

Slaboga duha ima. “Teško **diše**.” – *Nije **duhovit**.

Mel je lepu ženu, ali jako grdu. “Imao je lijepu ženu, ali jako **svadljivu**.” – *Imao je lijepu ženu, ali jako **ružnu**.

⁵ DABO DENEGRI 1995, 329

Ta mi je knjiga jako draga. “Ta mi je knjiga jako **skupa**.” – *Ta mi je knjiga jako **draga**.

Nej grditi dete! “Nemoj **prljati** dijete!” – *Nemoj **koriti** dijete.

Mel sam negda dobroga koljača pri hiži. “Imao sam nekad kod kuće dobar **nož za klanje**.” – *Imao sam nekad **ukućana koji je dobro klao**.

Kaj naš lovil puce! “Nemoj **pipkati** djevojke!” – *Nemoj **loviti** djevojke!

To su ljudski ljudi. “To su **strani** ljudi.” – *To su **čovječni** ljudi.

On se ne pari s pucama. “On se ne **druži** s djevojkama.” – *On nema **spolne odnose** s djevojkama.

Previdel je koji je potez bil dober. “**Uvidio** je koji je bio dobar potez.” – ***Previdio** je dobar potez.

Snimal sam zoba jer me bol'i. “**Vadio** sam zub jer me boli.” – ***Slikao** sam zub jer me boli.

ZAKLJUČAK

Ne treba se zanositi da bi se s ovakvom vrstom nastave moglo početi prije 6. razreda osnovne škole jer učenici tek tada usvajaju konkretnija znanja iz morfologije. Složenije teme poput načina upoznavanja kvalitete istorodnih samoglasnika i njihova bilježenja, zakonitosti izgovora samoglasnika u nenaglašenoj poziciji i razrade arhaičnih jezičnih osobina obrađivale bi se u 7. i 8. razredu.

Budući da većina škola pokriva više mjesnih govora, kao temeljni mjesni govor uzeo bi se onaj kojim se služi većina učenika te škole, a to je najčešće ono mjesto u kojem se škola nalazi. Tekstovi i rečenice koji bi služili kao predložak trebali bi biti iz “žive” kajkavštine, a ne one arhaične kakvom govore samo najstariji stanovnici. Jezična analiza književnoumjetničkih tekstova na narječju uslijedila bi tek nakon što se dobro usvoje temeljne jezične osobine vlastitog mjesnog govora i dobro bi poslužila za upoznavanje s drugim sustavima kajkavskog narječja i osvješćivanje razlika među njima.

Takve bi nastavne materijale nakon recenzija svaka škola tiskala za svoje potrebe u obliku bolje opremljenih skripti, što ne bi bio prevelik trošak za ustanovu.

Nastava onog dijela nastave hrvatskog jezika gdje se učenicima približavaju zavičajni govori može imati konkretnih rezultata samo onda ako je osmišljena na dobrim metodičkim načelima, a svoje izvorište ima u rezultatima istraživanja vrhunske znanstvene dijalektologije.

LITERATURA: vidi popis literature u inačici članka na engleskom jeziku.